

Dâvûd, "Fiten", 1, 2, 3; Tirmizî, "Fiten", 24, 25, 27, 31, 32, 59, 60, "Menâkıb", 18, "Tefsîr", 7; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ıbsa'î* (nşr. M. Zâhid Keserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde), İstanbul 1981, s. 44; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 122, 240, 245, 279, 285, 318; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 162; Câhiz, *el-Ösmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955; Ya'kübî, *Târîh*, II, 215, 326; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 362; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 461-462; VI, 218; XIII, 473-475; XVI, 162, 196-197, 200, 235; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 148; V, 48, 72, 384, 393, 482-495; VI, 142, 174, 581; VII, 320, 422; X, 28; Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâhim* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 18-19; Eş'arî, *Ma'kâlât* (Ritter), s. 451-452; Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh*, II, 133, 165; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 78-81; Dâ-nî, *et-Tesvîr* (nşr. O. Pretel), İstanbul 1930, nâşirin mukaddimesi, s. 5; Hâkim, *Müstedrek*, III, 366; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 437; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 152; Kurtubî, *et-Tezkire* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 523-712; Kazvîni, *Müfîdû'l-ülûm*, Beyrut 1985, s. 452; İbn Teymiyye, *Tefsîru sûreti'l-Keuşer* (Mecmû'atü'r-resâ'il-i'l-mü-niriyye içinde), Riyad, ts., I, 244; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 77, 79; XIII, 255; a.mlf., *el-İstikâme* [baskı yeri ve yılı yok], II, 290-291; a.mlf., *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1986, VI, 259; Zehebî, *A'lämü'n-nübela'*, IV, 200; X, 600, 609; a.mlf., *Ma'rife-tü'l-kur'â'* (nşr. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995, II, 776; İbn Kesir, *en-Nihâye* (Ebû' Abye), I, 72; a.mlf., *el-Bidâye*, VI, 191; VII, 253, 285-290; İbn Haldûn, *Muqaddime*, II, 821 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XXVII, 4-5; a.mlf., *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1971, I, 13; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 462; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 98-99; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ*, Beyrut 1991, V, 525, 543; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XIV, 113; Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, Beyrut 1987, III, 465; Süyûtî, *el-Haşâ'ışü'l-kübrâ*, Kahire 1967, II, 233, 239; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 79; Kırmânî, *Şerhu'l-Buhârî*, Beyrut 1981, VII, 55; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1445; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâligâ*, Kahire, ts., II, 877; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Beyrut 1978, II, 518-519; Ali el-Kârî, *el-Maşnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, Riyad 1984, s. 211-212, 221; a.mlf., *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-*

aḥbârî'l-mevzû'a, Beyrut 1971, s. 399; *İzâhu'l-meknûn*, II, 317, 336; Azîmâbâdî, *'Avnül-ma'bûd*, XI, 407-408; İbn Tâvûs, *el-Melâhim ve'l-fiten fi zuhûri gâ'ibi'l-muntazar*, Beyrut 1408/1988; Reşîd Rîzâ, *Tefsîrül-menâr*, IX, 504-507; Muhammed b. Abdülvehhâb, *el-Mu'ellefât*, Riyad 1398; İsmail Hakkî İzmirli, *Siher-i Celle-i Nebeviyye*, İstanbul 1332, s. 138-154; Elmâlı-lı, *Hak Dini*, II, 1090-1091; Ömer Rıza Doğrul, *Sadr-ı İslâm*, İstanbul 1928, VIII, 35-46; IX, 55-56; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 799; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrut 1968, II, 530; Sezgin, *GAS*, VII, 43-46, 64, 212, 314-317; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 36-37; M. Bâkir el-Meclisî, *Bihârü'l-enüâr*, Beyrut 1983, XXVIII, 37; M. Dervîş el-Hût, *Esne'l-me'tâlib fi eḥâdîsi muhtelifi'l-merâtib*, Beyrut 1983, s. 372; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâ-nîfi's-Şi'a*, Beyrut 1983, XVI, 112-114; XXII, 187-190; E. Sivan, *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*, London 1985, s. 90; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, III, 41; G. van Vloten, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti* (trc. Mehmet S. Hatiboğlu), Ankara 1986, s. 65-70; Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî, *el-Fiten*, Beyrut 1986, s. 7; Nâsirüddin el-Elbânî, *Za'rfü Süneni İbn Mâce*, Beyrut 1988, s. 318-336; Mâhir b. Sâlih, *er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eṣrâti's-sâ'a* [baskı yeri yok] 1989; Hasan Mustafavî, *el-Haḳâ'îk fi târîhi'l-İslâm ve'l-aḥ-dâs*, Kum 1410; Ali Nemâzî, *Müstedrekü Se-fîneti'l-bihâr*, Tahran 1404, VI, 192-201; İlyas Çelebi, *İslâm İncancında Gaup Problemi* (dok-tora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSAM Ktp., nr. 11.538, tür.yer.; E. Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work*, Leiden 1992, s. 60-61, 142-152, 168, 169, 245-246; Hişâm Cuayt, *el-Fitne*, Beyrut 1993; Abdulkader Tayyob, "An Analytical Survey of al-Tabarî's Exegesis of Cultural Symbolic Construct of Fitna", *Approaches to the Qur'an*, London 1993, s. 158; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, Kahire, ts.; E. H. A. Juynboll, "The Date of the Great Fitna", *Arabica*, XX/2, Leiden 1973, s. 142-159; D. B. MacDonald, "Melâhim", *İA*, VII, 659-661; a.mlf., "Kıyâmet", a.e., VI, 779; A. Ateş, "Muhyî-d-Din Arabî", a.e., VIII, 547; Abdülkerim Özyayın, "el-Bidâye ve'n-nihâye", *DİA*, VI, 132; Metin Yurdagüç, "Cefr", a.e., VII, 217-218.

İLYAS ÇELEBİ

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

(الفتن و الملاحم)

Nuaym b. Hammâd'ın

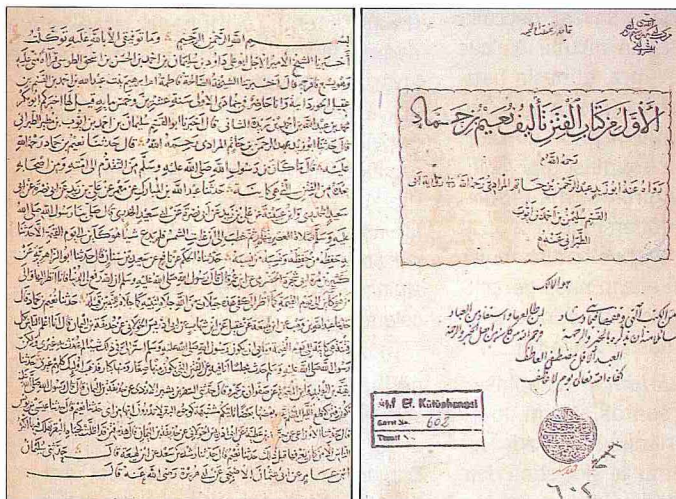
(ö. 228/843)

fiten ve melâhime dair eseri.

Fiten ve melâhim*le ilgili rivayetlerin herhangi bir değerlendirilmeye tâbi tutulmadan bir araya getirildiği eser kendi alanında kaleme alınmış ilk kitap olup Nuaym'ın talebelerinden Abdurrahman b. Hâtim el-Murâdî tarafından rivayet edilmiştir. Eserde konular sistematiğe açıdan iyi sayılmayacak bir şekilde ve zaman zaman tekrarlanmak suretiyle işlenmiştir. Kitap on bölümden (cüz) meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra meydana gelecek fitne*lerle bunların tarihleri; ikinci bölümde fitne anında yapılması gereken şeyler, bazı sahâbilerin gördükleri fitnelerden sonra duydukları pişmanlık, halifelik ve halifeler; üçüncü bölümde Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki fitneler, Abdullah b. Zübeyr fitnesi ve bunların mücadelesi; dördüncü bölümde Şam'da meydana gelecek olaylara dair haberler; beşinci bölümde Mehdî'nin ismi, nesebi, özellikleri, ortaya çıkışı ve ömrü; altıncı bölümde İstanbul'un fetih; yedinci ve sekizinci bölümlerde dec-câl, Hz. İsâ, Ye'cûc ve Me'cûc; dokuzuncu ve onuncu bölümlerde dâbbetü'l-arz ve diğer bazı kıyamet âlemleriyle Habeşliler ve özellikle Türkler hakkındaki olumsuz rivayetler zikredilmektedir.

Eser, ihtiva ettiği rivayetler bakımından bir hadis kitabı olmaktan çok bir tarih kitabı mahiyeti taşımaktadır. Nitekim bazı muhaddislerin Nuaym b. Hammâd hakkındaki değerlendirmeleri de bunu doğrular niteliktedir. Ebû Arûbe, Nuaym'ın durumunun "biraz karanlık" olduğunu söylemekte, Nesâî de onun rivayetlerinin hüccet kabul edilemeyeceğini bildirmektedir. Zehebî, Nuaym'ın bir "ilim deryası" olduğunu kabul etmekle birlikte rivayetlerini benimseyemediğini belirtmekte ve eserinde pek çok münker ve kabul edilmesi imkânsız rivayet bulunduğunu kaydetmektedir (*A'lä-mü'n-nübela'*, X, 600, 609). Kurtubâlî muhaddis Mesleme b. Kâsım da bu görüşü katılmaktadır (İbn Hacer, X, 462).

el-Fiten ve'l-melâhim'de Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerin sayısı pek az olup gayb ile ilgili konularda bile sa-hâbe ve tâbiîn görüşleri nakledilmiş-tir (s. 169-171, 185). Nitekim Abbâsî dö-

Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâhim* adlı eserinin unvan sayfası ile ilk sayfası (Anf Efendi Ktp., nr. 602)

neminin sonu ve Türkler'in ortaya çıkışıyla ilgili rivayetlerin derlendiği bir yerde (s. 127) zikredilen on sekiz haberden sadece dördü, Mehdi'nin ortaya çıkışıyla ilgili konuda da (s. 205-207) yirmi iki haberden sadece ikisi Hz. Peygamber'e nisbet edilmiş, diğerleri sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki dönem âlimlerinin sözleri olarak yer almıştır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendisinden pek az rivayette bulunduğu Nuaym b. Hammâd'ın asırlar boyunca ilgisiz kalınan bu eseri Süheyl Zekkâr tarafından yayımlanmıştır (Dimaşk 1991; Beyrut 1414/1993). Çalışmasında eserin British Museum ve Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki nüshalarını esas alan nâşirin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshayı (nr. 2594) görmediği anlaşılmaktadır. İbn Tâvûs, İmâmiyye Şiâsi'nin Mehdi'si hakkında kaleme aldığı *el-Melâhim ve'l-fiten fi zühûri'l-gâ'ibi'l-muntaẓar* (Beyrut 1408/1988) adlı eserinde Nuaym b. Hammâd'ın kitabını özetlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1991; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 463-464; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 2482-2485; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buĥârî*, II, 753; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 306-314; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVII, 605-611; İbn Tâvûs, *el-Melâhim ve'l-fiten*, Beyrut 1408/1988, s. 24; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 366-480; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, X, 597-612; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 462; a.m.f., *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 305; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 97; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 353; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 49; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 196-197.

Ali AKYÜZ

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

(الفتن والملاحم)

Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr'in

(ö. 774/1373)

fiten ve melâhime dair eseri.

el-Bidâye ve'n-nihâye adıyla bir eser kaleme alan müellif, eserinin tarih kısmını teşkil eden *el-Bidâye*'de kâinatın yaratılışından başlayarak 767 (1365) yılına kadar meydana gelen olayları kronolojik sıraya göre anlatmıştır (bk. el-BİDÂYE ve'n-NİHÂYE). İkinci bölümü oluşturan *en-Nihâye*'de ise fiten ve melâhim*, kıyamet alâmetleri ve âhîret halleriyle ilgili âyet, hadis, sahâbe sözleriyle bazı İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. *en-Nihâye*'de ele alınan konular geleceğe dair hadiseler olduğundan bu bölüm *el-Fiten ve'l-melâhim* diye de adlandırılmış ve daha çok bu isimle tanınmıştır.

Eserde belli bir sistem gözetilmemiş, konular düzenli bir şekilde bölümlere ayrılmamıştır. Ancak kitabın tamamı incelendiğinde *el-Bidâye*'de mevcut kronolojik sıralamanın burada da devam ettirildiği görülür. Eser, Hz. Peygamber'in vefatından müellifin yaşadığı döneme kadar zuhur eden fiten olayları ile başlamaktadır. Burada Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfetlerinden, Hz. Ömer zamanında İran'ın fethedileceği, fitnenin onun ölümünden sonra başlayacağı, Mısır'ın fethi, müslümanların Hintliler, Çinliler ve Türkler'le savaşacakları gibi olaylardan söz edilmektedir. Müellife göre bu haberlerin hepsi vuku bulmuştur. Daha sonra müellifin yaşadığı dönemi takip eden devirlerle ilgili olarak rivayet edilen haberlere yer verilmektedir. Bunlar da zuhur edip sürecek olanlarla kıyamet yaklaştığında ortaya çıkacak hadiseler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ürmetin çeşitli firkalara bölüneceği, insanlar arasında cehaletin yayılacağı, zina, içki, akraba ziyaretini terk ve savaş gibi kötü şeylerin yaygınlaşacağı, kalplerden emanet duygusunun kalkacağı, insanların bölük bölük dinden çıkacağı, bazı müslümanların putperestliğe döneceği, fitne ve fesadın artması sebebiyle yaşayanların ölümlere imreneceği vb. sosyal ve ahlâkî bozuluşu gösteren haberler bu gruptandır. Bu tür olaylar kaynaklarda, kısmen zuhur eden ve kıyamete doğru artma ve yaygınlaşma temayülü gösteren emâreler (küçük alâmetler) olarak da değerlendirilmektedir (Berzencî, s. 4, 70, 87; Yüsunî en-Nebhânî, s. 819). Daha sonraki bölümlerde kıyametin yaklaşması sırasında ortaya çıkacak olan alâmetler (büyük alâmetler) sıralanmaktadır. Bunlar arasında mehdînin zuhuru, Kostantiniye'nin fethiyle sonuçlanacak olan Bizans savaşı, deccâlin ortaya çıkışı, Hz. İsâ'nın nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması ve duhân gibi önemli konular üzerinde ayrıntılı biçimde durulur. Ardından, kıyametin kopması gibi jeolojik zaman ölçülerine giren büyük bir olayın Hz. Peygamber döneminde bile uzak görülmediğine dair âyet ve hadisler yer verildikten sonra bu olayın nasıl gerçekleşeceği konusunda geçilir ve süra üfleyiş ile ba's hakkındaki naslar zikredilir.

el-Fiten ve'l-melâhim'in üçte ikisini oluşturan bundan sonraki kısım kıyamet konularına ayrılmıştır. Burada kıyametin genel konumu ve şiddetine dair âyet ve hadisler zikredildikten sonra Hz.

Peygamber'e has olan havz ile mîzan ve hisâb, sırat hakkındaki naslar belirtilir. Ardından cehenneme dair âyet ve hadisler, cehennem azabından kurtulma vasıtalarından biri olarak şefaât, cennet ve oradaki ebedî nimetleri konu alan naslar zikredilir. Eser, cennettekilerin Allah'ı görmeleri ve oradaki hayatın bazı yönlerine dair nasların ardından cennet ile cehennem halen mevcut olduğu konusundaki kanaat ve bazı açıklamalarla son bulur.

Müellif *el-Fiten ve'l-melâhim*'i kaleme alırken *Kütüb-i Sitte*'den başka İbn İshak'ın *es-Sîre*, İmam Şâfiî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef* adlı eserleriyle Taberî ve İbn Merdûye'nin tefsirlerinden ve Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâhim*'inden de faydalanmıştır.

Eserde âyet, hadis ve sahâbe sözleri yanında İsrâiliyat sayılabilecek haberlere de yer verilmiş, ancak bu tür haberler üzerine hüküm bina edilmemesine gayret gösterilmiştir. Ayrıca haberlerin sonunda rivayetin sahih, zayıf veya mevzû olduğu şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır (meselâ bk. I, 48, 53, 66, 73, 100; II, 5, 514). Kitapta genellikle rivayetler yorum yapılmadan sıralanmaktaysa da zaman zaman Havâric, Cehmîyye, Mu'tezile ve Şiâ gibi mezheplerin görüşlerine yer verilmekte (bk. I, 24, 120), Ebû Ali el-Cübbâî, Tahâvî, İbn Hazm, Kâdî İyâz ve Kurtubî gibi âlimlerin değerlendirmelerine işaret edilmektedir (meselâ bk. I, 120; II, 478, 547).

el-Fiten ve'l-melâhim'den başta İbn Hacer el-Askalânî, İbn Hiccî, Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî, İbn Kâdî Şühbe, Bedreddîn el-Aynî, Berzencî, Nebhânî olmak üzere birçok müellif faydalanmıştır. Eserin asıl önemi, çeşitli hadis kitaplarında dağınık halde yer alan fiten, melâhim ve kıyamet alâmetlerine dair rivayetleri bir araya getirip sıhhat dereceleri hakkında genellikle bilgi vermiş olmasıdır. Ancak özellikle ileride vuku bulacak kötü olaylar (fiten), mehdî, deccâl, dâbbetü'l-arz gibi hususlara dair verilen bilgiler, hem nakil yönünden hem de İslâm'ın genel prensipleri ve realiteler açısından yeniden incelenmeye ve eleştirilmeye muhtaçtır.

el-Bidâye ve'n-nihâye'nin bütünü nü ihtiva eden nüshalar Türkiye'de (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1390-1399, Ayasofya, nr. 2999-3002, Damad İbrâhim Paşa, nr. 883, 884; TSMK, III. Ahmed, nr. 2923, Beyazıt Devlet Ktp.,